

ifous

FLUSTRET
1812

JAG KAN! JAG VILL! JAG VÅGAR!

Entreprenöriellt Lärande

Seminarium om Ifous FoU-program Entreprenöriellt lärande
29–30 september 2015, NOD Kista, Stockholm

Program

Tisdag 29 september

11:00	Förberedelser för presentationer i respektive rum
12:00	Lunch
13:00	Välkomna alla deltagare! <i>Karin Hermansson, Åsa Sundelin och Per Reinolf, Ifous Peter Johansson, Atrium Ljungberg</i>
13:40	Så här gör vi – Pass 1 Beskrivning av innehåll samt info om lokaler och tider, se sid 6–7
14:20	Kaffe
14:50	Så här gör vi – Pass 2 Beskrivning av innehåll samt info om lokaler och tider, se sid 6–7
15:40	Så här gör vi – Pass 3 Beskrivning av innehåll samt info om lokaler och tider, se sid 6–7
16:30	Samlade reflektioner Styrgrupp och forskargrupp reflekterar kring deltagarnas presentationer
17:00	Besök på Interactive Institute med Brendon Clark <i>Interactive Institute Swedish ICT</i> är ett experimentellt IT-forskningsinstitut som kombinerar design och ny teknik i forsknings- och innovationsprojekt och strategiska initiativ i samarbete med partners från akademi och näringsliv. Institutet har under det senaste decenniet etablerat sig inom områden såsom interaktionsdesign, visualisering, beteende, ljuddesign, spel, och upplevelser och ses idag som en ledande kraft inom svensk IT-forskning.
18:30	Middag med underhållning

Wi-Fi: KistaNod_Guest
Användarnamn: guest
Lösenord: Kista1406

Twitter: #IfousEL

Onsdag 30 september

09:00	Välkomna till en dag i det Entreprenörelle Lärandets tecken <i>Agneta Gatel, Kinda, Christian Olsson, Landskrona, Åsa Falk Lundqvist, Umeå universitet, Karin Hermansson, Ifous och Åsa Sundelin, Ifous.</i>
09:30	Forskarna har ordet <i>Eva Leffler, Monika Diehl och Eva-Lindster Norberg, Umeå universitet</i>
10:30	Kaffe
11:00	Morgondagens ledares kompetensbehov <i>Lars Strannegård, professor och rektor vid Handelshögskolan</i>
12:00	Lunch
13:00	Världens viktigaste egenskap <i>Tove Lifvendahl, samhällsdebattör</i>
13:30	Inblick Panelsamtal med <i>Henrik Johansson</i> , rektor, <i>Eva Leffler</i> , docent, <i>Paula Viklund</i> , lärare, <i>Peter Skoglöf</i> , Skolverket och <i>Bert-Olov Ström</i> , gymnasiechef.
14:15	Utblick Panelsamtal med <i>Daniel Färm</i> , Public Society, <i>Per-Gunnar Hallberg</i> , Umeå universitet, <i>Tove Lifvendahl</i> , Svenska Dagbladet, <i>Madeleine Opira</i> , A Million Minds och <i>Peter Skoglöf</i> , Skolverket
15:00	Avrundning och tack
15:30	Mingel
	Moderator: <i>Pernilla Glaser</i> , regissör, författare och dramapedagog Pernilla arbetar med förändringsprocesser och berättelser. Hon har ett starkt intresse av hur institutioner och företag kan samspela med ett mer rörligt och mångfaldigt samhälle.

Medverkande

MONIKA DIEHL har en bakgrund som mellanstadielärare och är doktorand inom ramen för FoU-programmet Entreprenöriellt Lärande. I avhandlingsarbetet studerar hon hur entreprenöriell undervisning och entreprenöriellt lärande kommer till uttryck i grundskolans högstadium.

ÅSA FALK LUNDQVIST är lektor vid Pedagogiska institutionen, Umeå universitet. Hon har en bakgrund som lärare, psykolog och dramalärare och hennes kunskapsområde är kommunikation med fokus på konflikthantering, samtalskonst och kreativitet.

DANIEL FÄRM är politiker och egenföretagare. Daniel är ägare och seniorkonsult at Public Society, PR-byrå. Han är aktiv skolpolitiker i Vallentuna och har arbetat med utbildnings- och näringspolitik i många år både lokalt och nationellt.

PER-GUNNAR HALLBERG är lärare, lärarutbildare och utvecklingschef. Han har sedan 1980-talet arbetat med företagsamt lärande och entreprenöriell pedagogik vid Umeå universitet.

HENRIK JOHANSSON är biträdande rektor på Värgårdsskolan, åk 7–9 i Kinda kommun. Han har en bakgrund som SO lärare åk 4–9. Henrik har under FoU-programmet ansvarat för koordinering och implementering av entreprenöriellt lärande i Kinda kommun.

EVA LEFFLER är docent i pedagogik vid Pedagogiska institutionen, Umeå universitet. Hennes forskning är inriktad på entreprenöriell undervisning och entreprenörskap i skolan, och hon var en av de första i Sverige som disputerade i ämnet 2006. Eva leder forskningsdelen av FoU-programmet Entreprenöriellt Lärande.

TOVE LIFVENDAHL är politisk chefredaktör på Svenska Dagbladet, författare och samhällsdebattör. Med utgångspunkt från sin bok "Från sagoland till framtidsland" beskriver Tove hur den nya kunskaps- och nätverksekonomi skapar både möjligheter och utmaningar, och varför entreprenöriellt tänkande behöver bli självklara utgångspunkter i samhällskulturen.

EVA-LENA LINDSTER-NORBERG, har en bakgrund som gymnasielärare i samhällskunskap och ekonomiska ämnen och är doktorand i FoU-programmet Entreprenöriellt Lärande. I avhandlingsarbetet studerar hon entreprenöriellt lärande och konstruktionen av framtida medborgare.

MADELEINE OPIRA är grundare till tankesmedjan A Million Minds som arbetar för att frigöra potential och kapacitet inom miljonprogrammen med fokus på att lyfta ungas egenmakt. Madeleine har internationell erfarenhet från arbete och studier flera olika länder.

PETER SKOGLÖF arbetar på utvecklingsavdelningen på Skolverket och har sedan 2009 fokuserat på utvecklingsinsatser kring Entreprenörskap i skolan.

LARS STRANNEGÅRD är professor i företagsekonomi och rektor vid Handelshögskolan i Stockholm. Han har tidigare bland annat varit gästforskare vid Stanford University och professor vid Uppsala universitet. Lars forskning är inriktad på ledarskap och organisation.

BERT-OLOV STRÖM är gymnasiechef på Lapplands Gymnasium, som är en gemensam organisation för Kiruna, Gällivare, Jokkmokk och Pajala kommuner med totalt cirka 1700 elever. Bert-Olov sitter i styrgruppen för FoU-programmet Entreprenöriellt Lärande.

PAULA VIKLUND är lärare i svenska på fordons- och transportprogrammet och naturbruksprogrammet på Sunne gymnasieskola Södra Viken. Paula har deltagit i FoU-programmet Entreprenöriellt Lärande.

Parallella deltagarseminarier

	Tänkbaren	DAC
13:40–14:20	<p><i>Realgymnasiet:</i> Blogg som plattform för lärande</p> <p>Teknikprogrammet på Realgymnasiet i Norrköping använder bloggteknik där eleverna visar upp sina projekt. Syftet med bloggen är att göra elevens arbete synligt och göra lärandet mer meningsfullt. Bloggen uppdateras löpande och fungerar som en kunskapsbas för nya elever. I presentationen visar vi verktyg, arbetssätt och elevexempel.</p>	<p><i>Kungsbacka:</i> Från förälskelse till vardag</p> <p>Vår presentation kommer att handla om att växa och bestå, gå från från entusiasm till struktur. Det handlar om att hitta rutiner som ger utrymme för förändringar. Det är viktigt att skolans grundidéer aktualiseras kontinuerligt med all personal – entusiasmen behöver bestå även med nya personalkonstellationer. Vi kommer att tala om skolledarens engagemang och kunskap centrala roll i detta.</p>
	F	I
14:50–15:30	<p><i>Lapplands Gymnasium:</i> Vi lär så länge vi har elever</p> <p>Vi visar exempel på hur det entreprenöriella förhållningssättet påverkat vår undervisning i vardagen. Vi pekar också på framgångar och misslyckanden utifrån olika pedagogers sätt att anamma entreprenöriellt lärande i sin undervisning. Kreativa caféer där vi lyft guldkorn och annat matnyttigt samt annat spridningsarbete har fört idéerna vidare.</p>	<p><i>Luleå:</i> Att leda i och för förändring</p> <p>I Luleå arbetar vi med kommunens gemensamma vision, Vision 2050 för att utveckla skolan och möta framtidens behov genom att fokusera på ledarskap och ett entreprenöriellt lärande. Vi kommer att berätta vad det innebär att som rektor på Stadsöskolan och på gymnasiets Handelsprogram leda en entreprenöriell skola, hur lärarna organiserar för lärande och hur eleverna får möjlighet att utveckla sina entreprenöriella förmågor genom medskapande och delaktighet. Vi kommer också att låta elevernas röster höras!</p>
15:40–16:20	<p><i>Thorégruppen:</i> Ett projekt i svårigheter</p> <p>Ett projekt som löper under en längre period än ett läsår kan få svårigheter i att lyfta i och med att personal byter arbete, blir föråldrad etc. På TBS Karlstad har skolans case blivit mer näringslivsförankrade och det kommer vi att visa exempel på under passet. På TIS i Stockholm har kulturen och lärandet förändrats och jag kommer att visa på exempel. Vi har gjort en skattning av hur personalens energi och elevernas inställning till skolan förändrats.</p>	<p><i>Älmhult:</i> Cirkelmodellen</p> <p>Cirkelmodellen är ett pedagogiskt verktyg med ursprung i genrepagogiken. Den har fått fäste som pedagogisk modell på skolan och används som huvudverktyg i ämnet svenska. Det framtida arbetet bygger på att implementera modellen i fler ämnen och sprida uppfattningen av den pedagogiska vinsten i att använda den. Vi kommer att ge konkreta exempel på hur man i dag arbetar med modellen.</p>

Gymrummet	Gröna rummet	
<p><i>Landskrona:</i> Elever som subjekt i sitt eget lärande</p> <p>I våra verksamheter satte i början av FoU-programmet upp mål som de har arbetat mot under programmets gång. Genom en talkshow med deltagare från Landskronas tre medverkande skolformer och en doktorand från Umeå universitet, under ledning av två elever, kommer Landskrona att presentera sin IFOUS-resa.</p>	<p><i>Sunne:</i> Från form till innehåll</p> <p>Vi kommer att presentera exempel på delar som vi tagit till oss från FoU-programmet.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1 Varför gick vi med i EL? 2 Skogen förr och nu, kolmilan med försäljning. <i>NB-programmet.</i> 3 Tema arbetsliv, att söka jobb. Samarbete med näringen. <i>FT-programmet.</i> 4 Var är vi på väg? 	<p>13:40 – 14:20</p>
K	A	
<p><i>Hudiksvall:</i> EL genomsyrar skolan i Hudiksvall</p> <p>Vi kommer att berätta hur EL genom-syrat våra olika typer av verksamheter – från styrning och ledning till arbets-metoder. Tre verksamheter presenterar sina förändringsprocesser.</p> <p><i>Gy sarskola:</i> Estetiskt projekt från ax till limpa.</p> <p><i>Ekonomiprogrammet:</i> Om förändringar från undervisning till organisations-struktur.</p> <p><i>Handelsprogrammet:</i> Om samverkan och lärande på riktigt.</p>	<p><i>Upplands-Bro:</i> Broskolans digitalisering</p> <p>Från dator till iPad. I vår presentation visar vi hur vi arbetat med dokumentation och formativ bedömning i digitala verktyg. Vi berättar också om uppbyggnaden av vår matteverkstad och erfarenheter av formativ bedömning i matematik.</p> <p>Erfarenheter från praktiskt arbete med entreprenöriellt arbetsätt och ämnes-övergripande samarbete, iakttagelser, erfarenheter och slutsatser. Motivation. Årshjulet.</p>	<p>14:50 – 15:30</p>
<p><i>Kinda:</i> Suspicious mind</p> <p>Kinda har fokuserat på att utveckla ett entreprenöriellt förhållningssätt i alla led, från elev till förvaltning. För att konkretisera har vi synliggjort fem aspekter som bidrar till att skapa ett entreprenöriellt klimat inom hela organisationen. Kunskap, lust, meningsfullhet, samarbete, eftertanke / metakognition – fem aspekter som tillsammans skapar ett entreprenöriellt förhållningssätt, samt förutsättning för delaktighet och reflektion för både elever och personal.</p>		<p>15:40 – 16:20</p>

FoU-programmet

Entreprenöriellt lärande

På följande sidor beskrivs FoU-programmet *Entreprenöriellt Lärande* och de erfarenheter och resultat som skolhuvudmän och forskare har identifierat så här långt sammanfattas. Slutrapport kommer att färdigställas under hösten 2015, och innefatta dokumentation av delar av det seminarium du nu befinner dig på.

För fortsatt löpande information, se Ifous hemsida:

<http://www.ifous.se/programomraden-forskning/entreprenoriellt-larande/>

PRAKTIKER KROKAR ARM MED FORSKARE

– FoU-programmets upplägg och arbetssätt

I september 2012 påbörjade 13 skolhuvudmän tillsammans med Umeå universitet och Ifous en process för att genom entreprenöriellt lärande utveckla förmågor och metoder samt följa förändringar och resultat hos medverkande skolor och huvudmän.

FoU-programmet syftar till:

- att ge skolor stöd i utvecklingsarbetet inom entreprenöriellt lärande
- att följa dess effekt via forskning
- att studera och finna samband mellan entreprenöriellt lärande och elevers resultat.

(ur programplanen, augusti 2012).

Den bärande idén har varit att genom samverkan, utifrån beprövade erfarenheter och på vetenskaplig grund, utveckla metoder som stimulerar lärandet i klassrummet. Upplägg och arbetsformer bidrar

till att bredda nätverk och ge stöd till en mer likvärdig skola.

Umeå universitet har bidragit till FoU-programmet på två sätt. Dels har två utbildningsledare inom entreprenöriellt lärande anlitats för att stödja utvecklingsarbetet genom att ge "input" av befintlig kunskap inom området och utforma frågor och uppdrag för deltagarna att arbeta. Dels har en forskargrupp kopplats till arbetet för att följa utvecklingen och identifiera vilka effekter det har. Forskargruppen har bestått av en senior forskare och två doktorander.

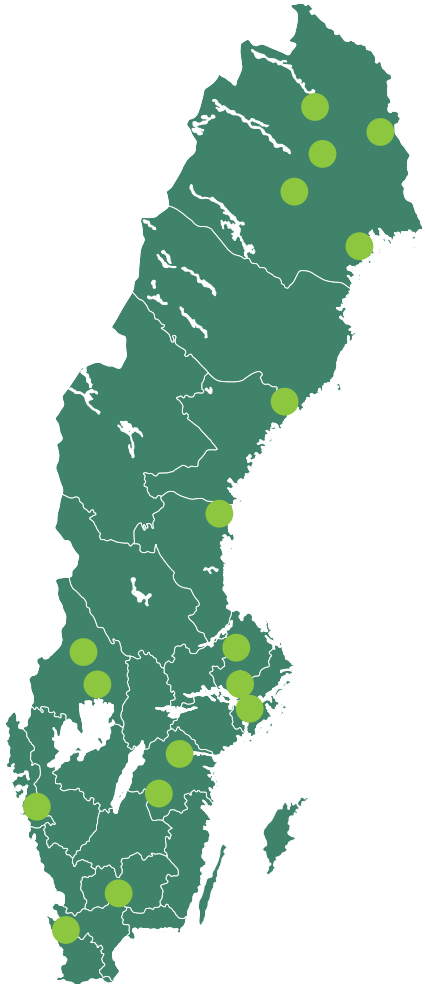
Forskargruppen har dels genomfört enkäter med elever, lärare och skolledare, för att följa utvecklingen av det entreprenöriella förhållningssättet och arbetssättet i skolorna, dels har de gjort djupstudier med olika fokus i ett urval av programmets skolor.

Ifous har fungerat som stöd i utvecklingsarbetet för att främja samarbetet

Figur 1. Medverkande

Lapplands gymnasium (Kiruna, Pajala, Gällivare, Jokkmokk), Luleå, Hudiksvall, Thorénggruppen (Gävle, Stockholm, Karlstad), Uppsala, Sunne, Upplands-Bro, Lärande i Sverige (Norrköping), Kinda, Kungsbacka, Älmhult, Landskrona. Umeå universitet och Ifous.

ORGANISATION, SAMARBETSPARTNERS OCH FINANSIERING

Ca 225 personer från tio kommuner och två fristående huvudmän medverkar i FoU-programmet: lärare, rektorer samt chefer och tjänstemän på systemnivå. Forskargruppen är baserad vid Umeå universitet.

FoU-programmet har en styrgrupp där en representant för varje medverkande huvudman ingår. Ifous roll är att ansvara för projektledning, övergripande processledning och kommunikation. Varje huvudman har en lokal organisation för att leda sina egna utvecklingsprocesser efter sina förutsättningar.

FoU-programmet finansieras gemensamt av medverkande huvudmän och Umeå universitet. Dessutom har vi fått finansiellt stöd från Svenskt Näringsliv.

mellan programdeltagarna på olika nivåer och mellan praktiker och forskare.

Under de tre år som gått har cirka 220 lärare, skolledare och chefer från 27 skolor och tolv skolhuvudmän, samt lektorer, forskare och doktorander från Umeå universitet arbetat tillsammans för att öka kunskapen kring hur metoder och förhållningssätt kan utvecklas för att öka elevernas motivation, och därmed målpuffyllelse. De barn och elever som berörts av programmets utvecklingsarbete är från förskoleålder till gymnasieelever och finns från Kiruna i norr till Landskrona i söder (se figur).

Från början fanns även JB Education med bland de medverkande huvudmännen. Efter konkursen 2013 hade de två JB-skolor som deltog inte möjlighet att fortsätta sin medverkan. Deltagare – såväl lärare som ledare – har också hos övriga huvudmän av olika orsaker slutat eller bytts ut under FoU-programmets gång. Tre år är en lång tid och mycket hinner hända. Individuer byter jobb och det har gjorts organisatoriska förändringar hos skolhuvudmännen. Detta har påverkat kontinuiteten, och sannolikt därmed resultaten.

Processen

När FoU-programmet startade utsågs på varje medverkande skola ett skolteam bestående av rektor och ett antal lärare, i regel fem till sju personer. Det är i skolteamen och i deras skolor och klassrum som utveckling och förändring

ska ske, så skolteamen är själva kärnan i utvecklingsarbetet – och därmed i hela FoU-programmet.

Att ha alla nivåer i organisationen med är en viktig framgångsfaktor i ett förändringsarbete. Därför har förutom skolteamen minst en person på systemnivå (förvaltning eller ledningsgrupp) deltagit aktivt i FoU-programmet, och arbetat med organisations- och ledningsfrågor.

Som stöd för utvecklingsarbetet har det inom ramen för FoU-programmet genomförts nio seminarier (inklusive det avslutande) med alla deltagare och sju separata träffar med skolledare och chefer på systemnivå. Här har utbildningsledarna genom föreläs-

ningar och övningar givit underlag och bränsle till fortsatt samtal och diskussion. Forskare och experter har engagerats som föreläsare för att ge olika perspektiv på vad entreprenöriellt lärande och entreprenörskap är.

Seminarierna riktades in på olika fokusområden, som deltagarna fick möjlighet att fördjupa sig inom. Det var områden som Motivation och medarbetarskap, Kreativitet, Betyg och bedömning, Samverkan, Entreprenöriellt lärande i praktiken och Att utveckla en skola på vetenskaplig grund.

Under seminarierna har deltagarna arbetat i skol- och huvudmannaöverskridande lärgrupper som under programmets gång permanentats.

Vid varje seminarium har deltagarna fått något uppdrag som de ombetts arbeta

Att ha alla nivåer i organisationen med är en viktig framgångsfaktor i ett förändringsarbete.

med och genomföra i sina respektive skolor och klassrum, för att sedan återkoppla till sina kolleger i lärgrupperna vid nästa träff. Som exempel har deltagarna genomfört auskultationer och utvecklat former för kollegetherledning inom den egna organisationen. Inför det tredje året var uppdraget att utarbeta en entreprenöriell läsårsplan, och sedan följa upp den.

Teman för de nio stora seminarierna:

1. *Begrepp, kunskapssyn och skolkultur*, 12–13 september 2012
2. *Motivation och medarbetarskap*, 22–23 januari 2013
3. *Kreativitet och estetiska processer*, 14–15 maj 2013
4. *Kunskapssyn och bedömning*, 24–25 september 2013
5. *Samverkan*, 22–23 januari 2014
6. *Koppla samma teori och praktik*, 2–3 april 2014
7. *Entreprenöriell läsårsplan*, 15–16 september 2014
8. *Relationell pedagogik*, 12–13 mars 2015
9. *Spridning och den fortsatta processen*, 29–30 september 2015

Vetenskap och beprövad erfarenhet

Samverkan mellan skola och forskning har genomsyrat hela FoU-programmet. Målsättningen är att såväl utbildningsinsatser som forskning verkligen ska göra nytta för eleverna i vardagen.

Umeå universitet har ansvarat för den vetenskapliga grunden och perspektiven dels genom seminarieplanering och utbildning av lärare och pedagoger och dels genom återkoppling av forskningsresultat.

I FoU-programmet ingår även två doktorander som är mitt uppe i sina avhandlingsarbeten. Det innebär att utvecklingsarbetet på flera olika sätt präglas av vetenskapliga perspektiv.

Att få ta del av forskning och intressanta presentationer, möta kollegor och utbyta erfarenheter har varit en mycket uppskattad del av FoU-programmets upplägg. Lärarna lyfter fram, i enkäter, utvärderingar och slutanalyser, att seminarietillfällena varit av betydelse för utvecklingsarbetet. Det som framhålls är bland annat bra föreläsningar, processledning som givit utrymme för erfarenhetsutbyte och tydliggörande av den röda tråden genom hela programmet.

DET BLIR VAD MAN GÖR DET TILL

– Stygruppens perspektiv

Att höja kompetens- och kunskapsnivå är en god start, men kräver fortsatt fördjupning. Implementering av det entreprenöriella lärandet kräver ett långsiktigt och tålmodigt arbete där alla nivåer i organisationen deltar och blir en del av det nya förhållningssättet.

Att arbeta med **begreppen** för att skapa en gemensam förståelse har varit en central del i arbetet. Entreprenöriellt lärande, entreprenörskap och entreprenöriell pedagogik har enligt lärare och skolledare fått ny mening i pedagogiska sammanhang och den tidigare upplevda oklarheten har blivit mer tydlig och självklar.

FoU-programmet har erbjudit skolhuvudmän och skolledare processtöd och nätverk för erfarenhetsutbyte. Det har krävts ett målmedvetet arbete "på hemmaplan" mellan seminarier och andra utbildningstillfällen för att ta vara på det som erbjudits.

Att den processen är såväl komplicerad som komplex vittnar flera om. I en av kommunernas egna analyser skriver de:

"Vårt arbete och inställning till programmet Entreprenöriellt lärande har gått i vågor. Vid de gemensamma träffarna så har de som deltagit ofta blivit mycket inspirerade och gruppen har provat och diskuterat det som träffarna har gett. Tyvärr så har det varit svårt att

Deltagarna beskriver mer kollegialt arbete kring bedömningar och framför allt beskriver samtliga att förhållningssättet förändrats

sprida budskapet till övriga lärare men små frön har såtts och ibland har det kommit någon ny planta."

Deltagande verksamheter menar dock att processer har förändrats och kommit igång. Samma kommun/skola som citeras ovan lyfter fram ett ändrat fokus på vad det gäller kreativitet och estetiska läroprocesser:

"Några lärare upplever att de har ökat sin förståelse och framför allt blivit inspirerade till att använda estetiska läroprocesser. Med andra ord, fler ser möjligheter att bedriva undervisningen på olika sätt."

Huvudmannens engagemang i processen kan bidra till att stärka och möjliggöra en spridning av positiva effekter:

"... speciellt glädjande ur ett huvudmannaperspektiv är att upplevelsen av att vara med i projektet och att utifrån det organisera lärande diskussioner på hemmaplan i form av inslag på personalkonferenser, pedagogiska caféer, digitala forum och liknande verkar ha fått en positiv effekt på den lokala skolkulturen. Deltagarna vittnar om en större öppenhet och nyfikenhet för varandras arbete. De beskriver större andel ämnesövergripande arbete och även mer

av det som brukar beskrivas som ”skarpa projekt” d.v.s. projekt med mottagare utanför skolans ramar. De beskriver även mer kollegialt arbete kring bedömningar och framförallt beskriver samtliga att förhållningssättet förändrats och förståelsen för processerna och mekanismerna som påverkar lärandet har ökat. Det finns idag ett klart större entreprenöriellt och formativt fokus inom de enheter som deltagit i projektet.”

Närvaron tycks ha ökat när eleverna arbetar utifrån ett entreprenöriellt förhållningssätt.

Att **skolkulturen** påverkats under programmets gång är något som alla deltagande kommuner vittnar om på olika sätt. Många anser att det gäller gemensamma föreläsningar, litteraturläsning och pedagogiska caféer som införts i verksamheterna som ett resultat av den inspiration man fått under de gemensamma träffarna. Dessa aktiviteter har påverkat förhållningssättet till lärandet.

”Vi upplever att det under denna period skett en förändring i den pedagogiska diskussionen, där vi gått från en ibland splittad diskussion till ett mera målmedvetet och samlat fokus på att diskutera hur vi arbetar och varför”, säger en skolledare.

”Bland annat har vi utvecklat kunskap om metoder för att ha ett utforskande förhållningssätt till den egna praktiken”.

Omvärldsperspektivet har utgjort en viktig del i programmet. Föreläsare på seminarierna har representerat många olika verksamheter och perspektiv. Med Svenskt Näringsliv, som engagerat sig som

samarbetspartner i FoU-programmet, har styrgruppen fört en dialog om hur de på bästa sätt kan bidra till utvecklingsprocessen för att de deltagande cheferna, skolledarna och pedagogerna – samt förstås i slutänden eleverna i klassrummen – ska få nytta av deras medverkan på kort och lång sikt.

Erfarenheter och resultat

Varje huvudman har efter det tredje året genomfört en självskattning av resultat och effekter av satsningen i FoU-programmet. Alla är överens om att det är svårt att härleda observerade resultat enbart till deltagandet i programmet, men faktum är att de utvecklingstendenser man tycker sig se är samstämmiga vad beträffar:

- att närvaron ökat när eleverna arbetar utifrån ett entreprenöriellt förhållningssätt,
- att elever som är delaktiga i sitt eget lärande och har en större grad av inflytande upplevs nå längre i sitt lärande,
- att elevernas kreativitet, engagemang och mod upplevs öka när metoderna förändras så att fokus ligger på de möjligheter som varje kurs och varje lektion kan innebära i stället för att förhålla sig till ett färdigt koncept som inte går att förändra i någon större omfattning.

FoU-programmet förväntades bidra till att chefer, ledare, lärare och övrig personal i skolan skulle uppleva **Jag kan! Jag vill! Jag vågar!** Vid utvärderingen tycks detta i högsta grad gälla för många av de deltagare som varit direkt berörda av programmet.

FÖRSTÅELSE OCH FÖRHÅLLNINGSSÄTT FÖRÄNDRAS

– Forskargruppens perspektiv

Under programmets gång har ett antal centrala områden inom Entreprenöriellt lärande studerats och analyserats. En del arbete med databearbetning återstår och doktorandarbetena kommer att avslutas först under 2016. Här följer en kort sammanfattning av forskargruppens observationer och slutsatser så här långt.

Elever upplever större delaktighet

Enkäter med elever, lärare och rektorer har genomförts vid tre tillfällen: vårterminerna 2013, 2014 och 2015. Bland annat på grund av att svarsfrekvenserna varierat under åren är det svårt att dra generella slutsatser, men det går att urskilja vissa tendenser i materialet.

Elever i grundskolan (åk 7–9) anger i slutet av programmet i större utsträckning att de har möjlighet att påverka upplägget av undervisningen. Gymnasieeleverna anger 2015 att de har större möjligheter att påverka schemat.

Elever på skolor där skolledare och lärare anger att de i stor utsträckning samverkar med omvärlden upplever i högre grad att de får meningsfulla uppgifter och att de är medarbetare i sitt lärande. Här finns något att lära om

hur arbetsuppgifter ska bli till uppdrag som blir meningsfulla för eleverna, dvs. uppgifter som berör och angår dem samt hur omvärlden tydligare ska kunna knytas till undervisningen och bidra till meningsfullare lärsituationer.

Kollegialt lärande och ökad medvetenhet

På lärarnivå kan utläsas att de pedagogiska diskussionerna kolleger emellan i lärarlag och lärgrupper ökat. Lärarna anger också att programmet gett dem en

ökad medvetenhet, att de tänker mer kring entreprenöriellt lärande och därmed upplever att de är tydligare i sitt arbete med eleverna.

Både skolledare och lärare anger att de i större utsträckning arbetar med entreprenöriellt lärande nu än före programmet. Skolledare och lärare som

uppges att de i mycket hög utsträckning arbetar med ett entreprenöriellt lärande, uppges också att de i ofta samverkar med omvärlden.

Överlag är skolledarna mer restriktiva i sina omdömen om FoU-programmet än lärarna. Flera skolledare upplever att de redan tidigare arbetade med entreprenöriellt lärande och att programmet därför inte givit så mycket mervärde.

*Elever på skolor
där skolledare och
lärare anger att de
i stor utsträckning
samverkar med
omvärlden upplever
i högre grad att de
får meningsfulla
uppgifter.*

Reflektioner och slutsatser

Skolhuvudmännens och skolornas egna analyser av programmets effekter visar på olika resultat i de olika skolområdena och många vittnar om positiva effekter. Analyserna ger dock få svar på hur man arbetat konkret vid de enskilda skolenheterna.

Det framkommer tydligt att många redan var inställda på att arbeta med entreprenöriellt lärande vid programmets start. Under programmets gång har dock förståelsen för begreppet förändrats och den kunskap som man från början trodde sig vara klar över utmanats genom reflektioner och pedagogiska samtal. Medvetenheten om begreppet entreprenöriellt lärande och dess gestaltning i klassrummet har tydligt förändrats och pedagogerna vittnar om att detta sätter spår i sättet att förhålla sig mot eleverna i lärandesituationer.

Ett förändringsmönster som tydligt framgår i de egna analyserna är att pedagogerna har ökat sin medvetenhet om hur de formulerar frågor till eleverna och strävar nu efter att utveckla sin kompetens att ställa förståelsefrågor i stället för kontrollfrågor vilka var vanligare tidigare. Detta påverkar kunskapssynen och leder till en större förståelse för olika sätt att se på olika fenomen och att det kan finnas många svar på samma fråga.

Det kollegiala lärandet har förändrats och fördjupats i och med att dörarr har

öppnats både fysiskt till klassrummen och psykiskt till andras sätt att arbeta. Olika undervisningsupplägg och olika möjlig-

Pedagogerna har ökat sin medvetenhet om hur de formulerar frågor till eleverna och strävar nu efter att utveckla sin kompetens att ställa förståelsefrågor i stället för kontrollfrågor.

heter diskuteras på ett öppnare sätt än tidigare. Detta leder också till att pedagogerna känner sig friare att ge varandra konstruktiv kritik och tryggheten ökar vilket också innebär att det blir lättare att samverka på många olika sätt.

Elevernas delaktighet har enligt analyserna ökat men det är svårt att se vad de är

delaktiga i och hur de arbetar för att öka delaktigheten. Här skulle det behövas mer kunskap för att kunna dra några slutsatser. Vid någon skola anser man sig se direkta positiva effekter i elevernas motivation och att fler elever därmed nått målen.

Synligt i analysen är att rektorers deltagande och medvetenhet är viktig för pedagogernas arbete och därmed för elevernas framsteg. En utmaning har varit svårigheter att sprida kunskap utanför skolteamen.

Trots många upplevda positiva effekter av FoU-programmet är det svårt att säkert säga att dessa effekter bara har med programmet att göra och det är omöjligt att se några direkta effekter på elevernas kunskapsnivå. Vår bedömning är dock att ett ökat fokus på lärandeprocesser, och en förändring i pedagogernas förhållnings- och arbetssätt, sannolikt leder till utveckling för eleverna.

Publikationer

1. Leffler, E., Lindster Norberg, E-L., Diehl M. & Näsström, G. (2013). *Att tänka fritt är stort, men att tänka utanför boxen är större: Ifous-programmet Entreprenöriellt lärande, Resultat från år 1*. Forskningsrapport. Umeå: Umeå universitet.
2. Leffler, E. & Näsström G. (2014). *Entrepreneurial Learning and School Improvement: a Swedish Case*. International Journal of Humanities Social Sciences and Education 1(11), 243-254.
3. Falk Lundqvist Åsa, Hallberg Per-Gunnar, Leffler Eva, Svedberg Gudrun. (2014) *Entreprenöriellt lärande: i praktik och teori*. Stockholm (Liber)
4. Diehl, M., Lindgren, J. & Leffler, E. (2015). *The Impact of Classification and Framing in Entrepreneurial Education: Field Observations in Two Lower Secondary Schools*. Universal Journal of Educational Research 3(8), 489-501.
5. Norberg Lindster, E. L. (2015) *Could we catch a glimpse of an entrepreneurial citizen?- A qualitative study in Sweden*. [review-process]
6. Norberg Lindster, E. L. (2015) *Demokratisk och/eller entreprenöriell? – elevers utsagor om sin framtid*. [submitted to Utbildning & Demokrati]
7. Norberg Lindster, E. L. (2015) *Entrepreneurship, gender and citizenship in Swedish upper secondary school* [presented at ECER conference, Budapest 2015, submitted to Education Inquiry]
8. Diehl, M. (2015) *Entrepreneurial Education and Learning in Sweden: Teachers' Thoughts and Views from a Bernsteinian Perspective*. [presented at ECER conference, Budapest 2015]
9. Leffler, E. (2015). *Entreprenöriellt förhållningssätt i undervisning och lärande*. I F. O. Haara & I. K. Røe Ødegård (red.), Grunnskolelærerutdanning gjennom pedagogisk entreprenørskap. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 60-72.
10. Leffler, E. (2015) *An entrepreneurial attitude: implications for teacher leadership skills*. [presented at ECER conference, Budapest 2015]

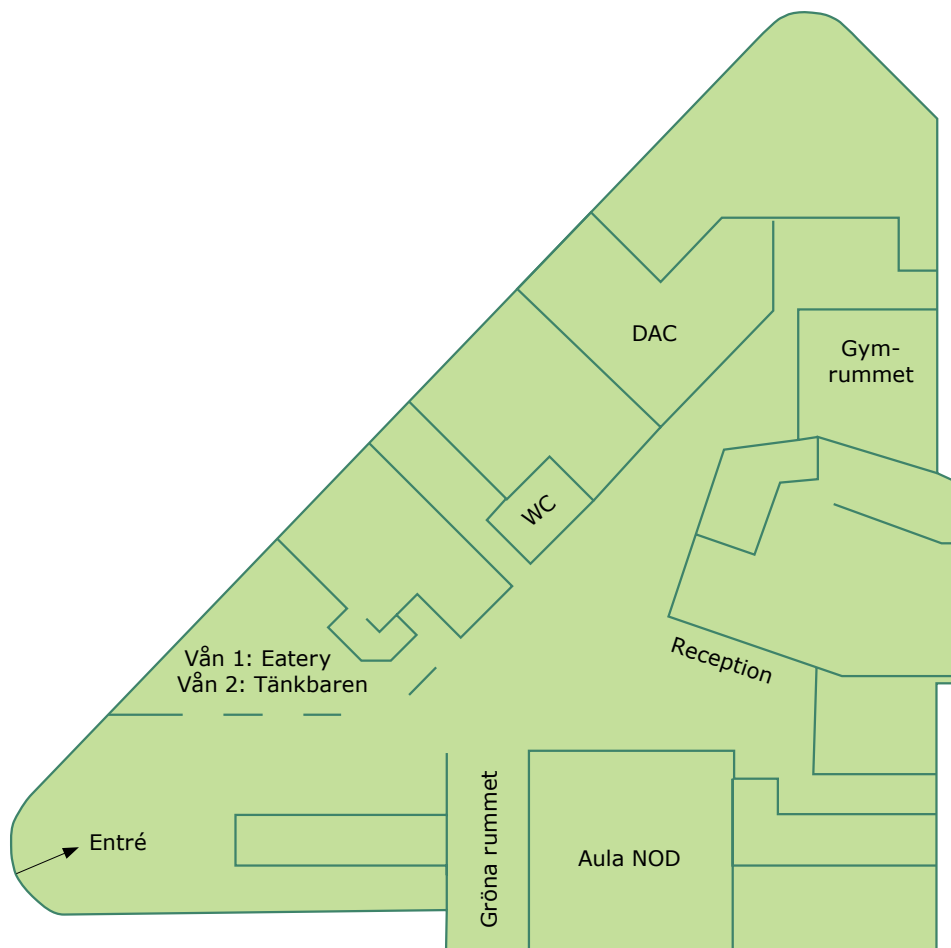
Praktisk information

Wi-Fi: KistaNod_Guest

Användarnamn: guest

Lösenord: Kista1406

Twitter: #IfousEL

Ifous – Innovation, Forskning och Utveckling i Skola och förskola

Ifous är ett oberoende forskningsinstitut som verkar för att skapa nytta för svensk skola och förskola genom att stimulera, finansiera och nyttiggöra forsknings- och utvecklingsresultat inom svensk skolsektor. Ifous vänder sig främst till skolhuvudmän samt organisationer med ett tydligt skolfokus och drivs non-profit.

Umeå universitet

Pedagogiska institutionen vid Umeå universitets samhällsvetenskapliga fakultet har ett nittiotial medarbetare som arbetar med forskning, undervisning och administration. Pedagogik ingår som ämne i många av universitetets utbildningsprogram. Vid institutionen bedrivs forskning inom områden som Lärande och IKT, Idrottspedagogik, Genus och pedagogiska processer i samhället samt Lärande, utvärdering och bedömning.

Svenskt Näringsliv

Svenskt Näringsliv är Sveriges största näringslivsorganisation. Organisationen samlar 60 000 medlemsföretag med 1,7 miljoner anställda och 50 medlemsorganisationer. Svenskt Näringsliv arbetar för bättre villkor för Sveriges företag.

ifous

Hudiksvalls kommun

Kinda kommun

Kungälv kommun

Landskrona stad

LAPPLANDS GYMNASIUM

LULEÅ KOMMUN

REAL

SOLNE KOMMUN

SVENSKT NÄRINGSLIV

THOREN GRUPPEN

UMEÅ UNIVERSITET

Upplands-Bro

Uppsala kommun

Älmhults kommun